

Доц. д-р Стела *ДЕРМЕНДЖИЕВА*, ас. Петя *СЪБЕВА*
(ВТУ “Св. св. Кирил и Методий”)

**БАЛКАНИТЕ – ГЕОГРАФСКИ
ЦЕННОСТИ НА УЧЕБНОТО ПОЗНАНИЕ**

Assoc. Prof. Stela *DERMENDZHIEVA*, PhD, Asst. Prof. Petya *SABEVA*
(“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo) –
**THE BALKANS – GEOGRAPHICAL
VALUES OF SCHOOL KNOWLEDGE**

Geographic education is a part of the general education of the growing up and as such it has its place in forming their general knowledge. It develops according to the world educational tendencies and their four principles: to learn to know; to learn to do things; to learn to live together with the others; to learn to be. In order to exercise this function this education has to overcome the existing real contradictions between traditions and modern tendencies, between universal and individual, between the enormous quantity of accumulated knowledge and human potential to acquire this knowledge.

A man from this specific geographic region — the Balkans is a man of strong temper, strong will and high spirits. A man that in his strive to be noticed with his good features does even the impossible to shake off the negative, to show only his positive side, to charm with specific vitality.

The Balkans not only can and not only have to, but they are together in Europe long ago. Geographically we are marked on the map of the great European family by our conventional signs and by our peculiarities, originality and individuality, and with our unique features and shared values we can go ahead. But in United Europe the Balkans can be together only if they overcome the negatives inherited from the past. In accordance with the building up of the global sets of economic, financial, commercial, political, military, transport, communicational, information and cultural character another process develops — of more or less intensive regionalization, of intensification of contacts between countries of one and the same region or continent. Globalization and eurointegration are prerequisites for the appearance of new divisions in the political sphere that have not existed before so clearly outlined. Uniting with Europe means adoption of European values.

Geographic knowledge is in the base of apprehending the world. It deeply influences human style and practical activities especially in cases when they appear personally significant. Every day every man everywhere and throughout all his life solves three problems on everyday, state or global level: estimation of position (a chorologic task); estimation of the restrictions and the priorities of neighbourhood (topological task); choice of the best direction (transport and geographic task).

Teaching geography contributes to the adoption of democratic values since geography as a science and as a branch of knowledge has one priority that other sciences do not possess — space, or “the framework of social embroidery”.

Key concepts:

In view of the noted reasons the objects of study are:

- the values of geographic knowledge in philosophic, ethno-sociological, psychological and pragmatic aspect;
- their adaptation at the level of school knowledge and at various hierarchical sublevels: documentation, textbooks, etc.;
- empiric model of thematic circles with the aim of adaptation of the thematic subjects to the goals of geography and economics.

The analyses calls for the conclusion that a certain discrepancy exists between the achievements of geographical science and its reduction to the level of school and university courses.

Географското образование е част от общото образование на подрастващите и като такова то има своето място във формирането на общата им култура. Като такова не може и да не изпитва проблемите, присъщи за образованието изобщо; не може да не се развива в синхрон със световните образователни тенденции и техните четири опори – да се научим да знаем, да се научим да можем, да се научим да живеем в унисон с другите и да се научим да бъдем. За да изпълни тази своя функция то трябва да преодолее съществуващите реални противоречия – между традициите и съвременните тенденции, между универсалното и индивидуалното, между огромното количество натрупани знания и човешките възможности те да бъдат ефективно усвоявани.

Човекът от специфичния географски регион “Балканите” е човек на силния темперамент, силната воля и силния дух. Човек, който в стремежа си да бъде забелязан и то с добро, прави невъзможното да се отърси от негативите, да изведе положителното за свое водещо начало и да очарова с прилив на особен виталитет. Това по своята същност е и черта на всички нас – хората от Балканите. Балканите не само могат и не само трябва, но те отдавна са заедно в Европа. Тяхната заедност в Европейския съюз е въпрос на време, въпрос не толкова на лични нагласи, колкото на ясни правила, норми възприети и осъзнати от всички и политика на междудържавно равнище изцяло в дух на толерантност, но не и на търпимост. Споделяйки общи европейски ценности, стремейки се към общите икономически и финансови пазари, хората от Балканите са заедно, тъй както са се обособили групи като напр. държави от Средиземноморския район, Скандинавските държави, държавите от Централна Европа и т.н.

Географски ние сме вписани със своите условни знаци на картата на голямото европейско семейство и като така със своите особености, оригиналност и индивидуалност, със своите уникални и неповторими черти и общо споделени ценности може да се върви напред. Ценността и ползността на всички представители на балканските народи е много по-забележителна в контекста

на глобалното отколкото особеностите на по-малка група от хора. “В един регион обикновено съседстват няколко държави с нееднакви територии, население и степен на икономическо развитие, а следователно и с различни геопространства. Те си влияят взаимно, като същевременно образуват едно съвкупно географско пространство, чието въздействие надхвърля «физическите» рамки на конкретния регион.” (Карастоянов 2002: 30) Балканите са били основното място, където са се водели войни, църковни борби за независимост, васалитет, покровителство и т.н. “... сблъсъкът на разнопосочни политически въздействия върху един относително малък по териториален обхват регион, какъвто е Балканския полуостров го лишава от възможността той самия да се превърне в значителен геополитически център.” (Карастоянов 2002: 83) Има “ощетени” от историята народи и, ако погледнем реално, всеки е загубил по нещо. В обединена Европа обаче Балканите могат да бъдат заедно единствено, преодолявайки тези наследени негативи на мисленето от миналото. ЕС днес е разбирателство, свобода на движение и толериране на позитивната активност на човека. ЕС ражда и отглежда бъдещите граждани на света. Възпитанието, което дава на своите млади граждани е да растат в дух на разбирателство. Процесът на глобализация, на интеграция в едно цяло на световната система на човечеството не протича равномерно и с еднаква интензивност за всички страни и региони. Напротив, в единство с глобалните мрежи от икономически, финансов, търговски, политически, военен, транспортно-комуникационен, информационен и културен характер върви повече или по-малко интензивен процес на регионализация, на уплътняване връзките между няколко или повече страни от един регион или континент. Глобализацията и информационната революция са основните тенденции, чрез които се описват промените в съвременния свят през последните години. Глобализацията е процес, който рязко ускорява динамиката и сложността на всички процеси, прави социалните системи силно нестабилни, а колкото по-динамична и нестабилна е една система, толкова по-нелинейно и съответно многопосочно може да реагира тя на различни въздействия. Затова и бъдещето на Европейския съюз съвсем не е еднопосочно. Глобализацията и евроинтеграцията са предпоставка за появата на нови разделения в политическото пространство, несъществуващи така ясно по-рано. Глобализацията усилва икономическата взаимозависимост между държавите, значително стеснява диапазона в областта на макроикономическата политика и съществено снижава тяхната ефективност. Една от най-ярко изразените тенденции, следващи от глобализацията, е неимоверното ускоряване на различията в социалноикономическо отношение между отделни държави, региони, социални групи, засилване на противопоставянията от типа “център-периферия”. Приобщаването към Европа означава и изисква интериоризиране на европейските ценности.

Динамичността и мобилността на днешния ден изправя образованието пред предизвикателства, които не могат да бъдат успешно посрещнати без качествено обучение. Фокусът на вниманието все повече се измества от прекалено теоретизираните знания към формирането на умения и компетентности.

Една от насоките за адекватна реакция на изискванията към процеса на обучение е реализирането на дейности, формиращи конкретни ценности на учебното познание.

В съвременната епоха нараства както броят на обществените потребности, свързани с образованието, така и значението му за тяхното задоволяване. Според Доклада на UNESCO за образованието през XXI век „Способността за учене: Нашето вродено богатство“ „образованието приближава хората едни към други, като те биват възпитавани в приемане и разбиране на общите ценности... Ето защо образователната система има конкретна и скрита задача да подготви всеки един за тази обществена роля. Учениците трябва да възприемат ценности, да се слобиват със знания и да участват в обществения живот.“ (8)

Все по-необходимо е подпомагането на младите хора с цел придобиване на знания и социални умения, улесняващи приспособяването им към все по-високите образователни и социални изисквания и стандарти, налагани от динамиката на общественото развитие. Това би довело до по-добрата им реализация и адаптация в реалния живот, като развива тяхната умствена и емоционална интелигентност.

“Ценностите са идеалните нива, към които компетентностите непрекъснато се стремят и в този смисъл не съществува праг на развитието на компетентностите.” (Гайтанджиева 1994: 345)

Обучението по география допринася за усвояването на демократични ценности, тъй като географията като наука и учебна дисциплина „има едно предимство, които другите науки нямат – **пространството**, или „канавата“ на социалната бродерия” (Дерменджиев 2004а: 100).

От философска гледна точка **“ценностите** са специфични социални определения на обектите от заобикалящия свят, които разкриват положителното или отрицателното значение за човека и обществото, съдържащи се в явленията на обществения живот или природата... По отношение на субекта (човека) ценностите служат като обекти на неговите интереси, а за съдържанието му изпълняват ролята на всекидневни ориентири в предметната и социалната действителност, означения на различни практически отношения на човека към околните предмети и явления.” (Розентал 1968: 604–605)

Ценността присъства експлицитно и емплицитно в географското познание. Ценността е свойство или отношение. Тя е социална категория, която може да отговори и отговаря на конкретни нагласи, потребности и интереси на отделната личност или обществото като цяло. В посоченото взаимодействие географското познание демонстрира способността си да удовлетворява едни или други потребности, т.е. разкрива своя ценностен аспект.

“Един от деликатните проблеми, характеризиращи взаимоотношението между образователната подготовка и действителността, е този на степента на адекватност и реализъм на преподаваните чрез образователната система ценности.” (Бояджиева 1985: 62)

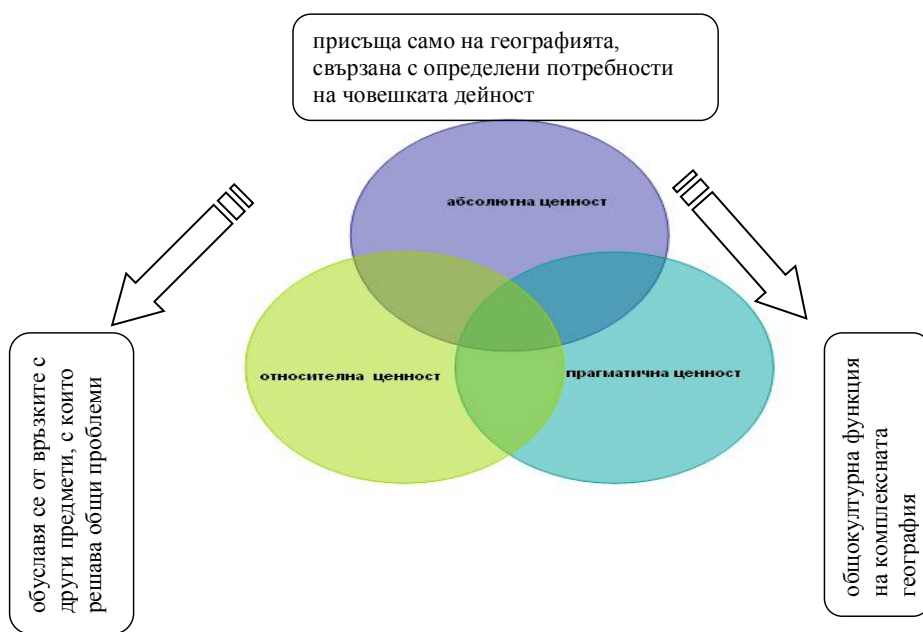
Личностният ценностен вакуум може да е породен от ценностен вакуум в обществото, но той може да е резултат и на неефективни, некоректни възпи-

тателни въздействия, на разочарования, предизвикани от липсата на реално покритие в живота на усвояваните в училище ценности и норми на поведение.

Т. Беннетс посочва, че целите на географското образование се изменят. Едни цели се формират въвн от географията – в обществените и личните потребности на учениците, а други – в самата география – тогава тя е източник на целите. (Беннетс 1974: 43)

Обвързвайки съдържанието на географското образование с целеполангетото, Р. Гайганджиева определя няколко основни категории ценности: „*абсолютна*“ ценност, присъща само на географията, свързана с определени потребности на човешката дейност (икономически, екологични, социални и др.) и *относителна* ценност – обуславя се от връзките на географията с другите предмети, с които решава общи проблеми... утвърждаване на общокултурната функция на комплексната география – към нейната прагматична ценност.” [Гайганджиева 1994: 347–348]

Ценности на географското образование

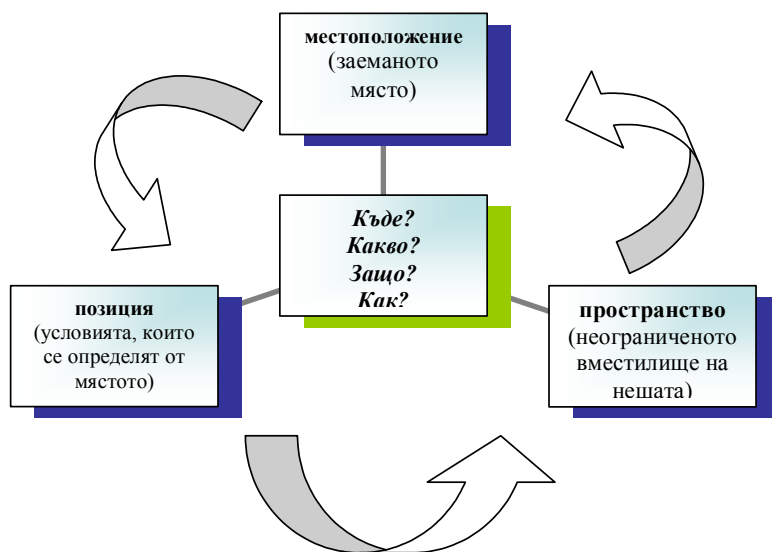

фигура 1
(по Р. Гайганджиева)

Географските знания са в основата на възприемането на света. Те оказват съществено влияние върху стила и практическата дейност на всеки човек,

особено в случаите, в които се явяват лично значими. Всеки човек ежедневно и повсеместно през целия си живот решава на битово, държавно или глобално ниво три задачи: оценяване на местоположението (хорологична задача); ограничението и предимствата на съседството (топологическа задача); избор на най-доброто направление (транспортно-географска задача) (Багров 2005: 1–2).

Абсолютна ценност на географското образование

фигура 2
(по Р. Гайтанджиева)

Според някои изследвания (напр. Нарский) съществува генетична връзка между понятията “ценност” и “значимост”. Ценността трябва да бъде изследвана преди всичко от *съдържателна* гледна точка.

„Обществените потребности детерминират необходимостта от обучение в области, чийто характер има фундаментално значение. Една от тях е географията. Широкият обхват на научното ѝ съдържание, многоспектърният аспект на направления и приложимост предполагат по-голяма социална ангажираност при подготовка на учебните планове...” (Дерменджиев 2004а: 89)

Според ДОО за учебно съдържание учебният предмет **география и икономика** (част от културно-образователната област „Обществени науки, гражданско образование и религия”) „подготвя учениците да се ориентират в пространствените измерения на най-важните проблеми на съвременността. Учениците изучават делението на земната повърхност на региони и влиянието на географския фактор за тяхното образуване и развитие; запознават се със значението на природните и социалните ресурси за развитието на икономиката;

разглеждат териториалните системи, формирани в резултат от взаимодействие на човека и обществото с природата; изучават географската основа на проблемите и конфликтите на съвременния свят – в глобален, регионален, национален и локален обхват. Учебният предмет запознава учениците с географските предпоставки на евроинтеграцията и превръщането на България в част от европейското икономическо, политическо и културно пространство.” (<http://www.minedu.government.bg>)

Изучаването на географията на Балкански полуостров по действащата нормативна уредба се реализира основно в 7 в самостоятелно обособени тематични раздели с надграждане при регионалната география в 9 клас. Индивидуалният подход на авторските колективи на учебниците води до различие в съдържателните акценти по отношение на уникалността на балканските народи и тяхното наследство включващо пейзажи (природно наследство); паметници (историческо наследство); произведения на изкуствата и др.

Анализът на учебниците показва, че изследваното учебно съдържание е представено средно с шест-седем теми в седми клас и само с една в девети.

Авторски колектив	Тематични единици
Р. Гайтанджиева и кол. (2001 г.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Географско положение, брегова линия брегове 2. Население 3. Крайбрежните земи на Балкански полуостров 4. Планинските и равнинните земи на Балкански полуостров 5. Островният юг на Балканския полуостров 6. „Пътешествие” из пейзажите на Балканския полуостров и откриване проблемите на големите селища 7. Съвременна политическа карта 8. Стопанският облик на Балканския полуостров
П. Лазаров; Ж. Желев (1994 г.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Географско положение, големина и брегове 2. Природни условия 3. Далмация 4. Охридското езеро 5. Население и политическа карта 6. Стопанство
В. Великов и кол. (1994 г.)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Географско положение и природа на Балкански полуостров. 2. Население, политическа карта и стопанство 3. Румъния 4. Югославия и Албания. 5. Македония, Словения, Хърватско, Босна и Херцеговина. 6. Гърция. 7. Турция.

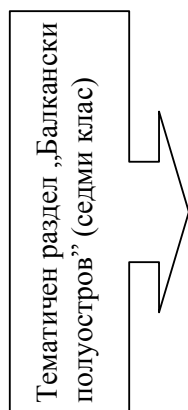

Таблица 1

Тематичен раздел „Регионална география“ (девети клас)	Авторски колектив	Тематични единици
	Р. Гайтанджиева и кол. (2002 г.)	I. Географски региони в Европа I. 1. Източноевропейски регион. Русия. Балкански страни.
	Р. Пенин и кол. (2001 г.)	I. Географски региони в Европа I. 1. Източноевропейски регион.
	А. Попов и кол. (2001 г.)	1. Източна Европа
Н. Димов и кол. (2001 г.)	1. Източноевропейски регион.	

Таблица 2

Определено съществува несъответствие между достиженията на географската наука и редуцирането ѝ в училищните географски курсове.

Един пример. М. Бъчваров посочва някои специфични черти на балканските народи, които ги отличават от всички останали. (Бъчваров 2004: 128–130)

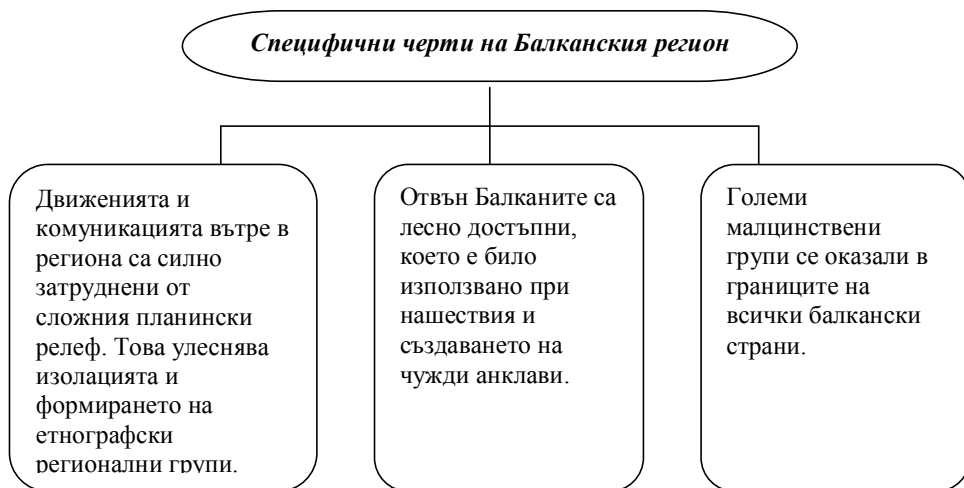

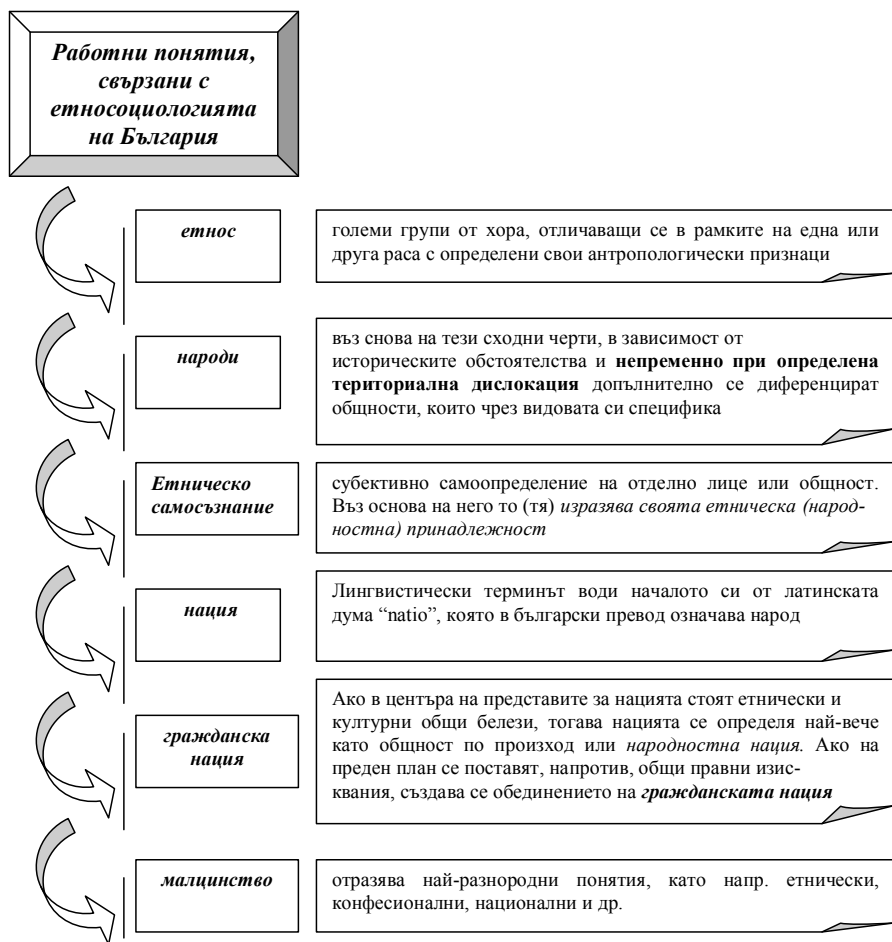
Таблица 3

Те не намират адекватно адаптиране в училищните курсове. “В безкръвен и предизвестен бой с историята и етнологията тя е отспила назад, изоставяйки огромен социален хинтерланд, огромен ресурс както от гледна точка на

ендогенни съдържателно-структурни анализи, така (и още по-неоправдано) от гледна точка на екзогенните такива. (Дерменджиев 2004а: 100)

“Един от фундаментите, върху които се гради съвременната хуманитарна наука, е понятието «нация». То съхранява и генерира емпирична информация в рамките на един изключително богат спектър от научни знания, изследвани от области като политическа география и геополитика, историографията, философията и социологията.” (Карастоянов 2002: 84–85)

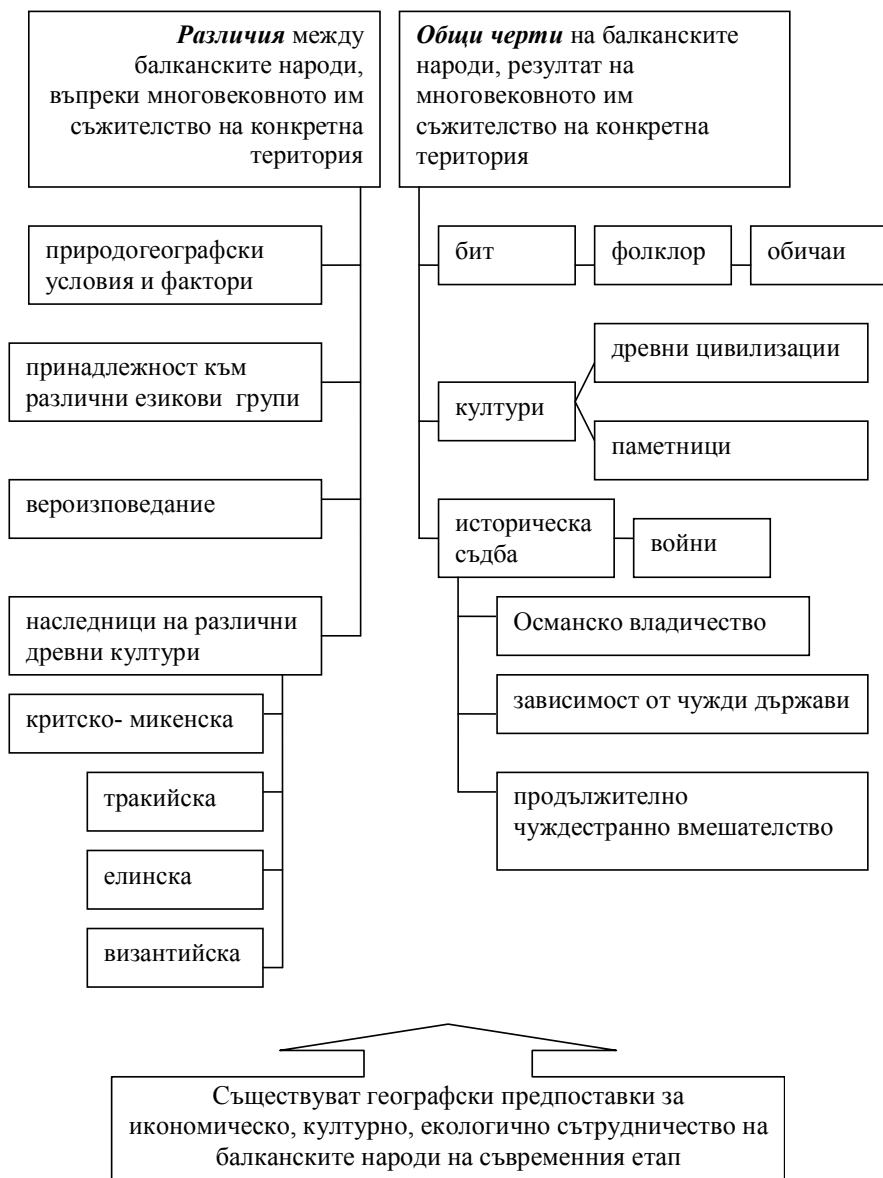
“Етноконфесионалната структура може да се формулира като проекция на расите, народите и техните култури върху дадено геопространство.” (Карастоянов 2002: 60)

по Кирил Кертиков “Етносоциологията на България-някои работни понятия” Balkans’21 – 2003 / 5

Съдържателни акценти

в текста на учебниците по география за седми клас при темите “Население” и “Политическа карта на Балкански полуостров”, които могат да се съотнесат към изследвания проблем

Модел
на тематични кръгове с цел адаптиране на коментираната проблематика
към целите на учебна програма за СИП/ЗИП по география и икономика
(адаптирано по А. Дерменджиев)

Тематични кръгове	Примерни теми
1. Регионални проявления на глобалните проблеми на обществото (демографски, екологичен, производствен, суровинен). Ефективни възможности за разрешаване.	1. Балканите- регионална периферия или континентален подстъп към Европа. 2. Трансграничните замърсявания. 3. Пазарната икономика – регулатор на националните стопанства на балканските страни.
2. Взаимоотношения “глобални процеси-национална икономика”.	1. Балканските страни в процеса на стопанска глобализация. 2. Ролята на държавните институции в реализацията на адекватна стратегия.
3. География на балканската култура.	1. Балканските столици – разбираеми послания за поколенията. 2. Топонимно проучване. 3. География на културното пространство на Балканите. 4. Основни ценности и начин на живот на съвременните Балкани. 5. Религиозните различия – модел за толерантно взаимодействие или “бомба със закъснител” на Балканите.
4. Културна екология – култура и околна среда.	1. Типологизация на защитени територии. Законодателна рамка за статуирането им в различните балкански страни. 2. Медите в полза на опазването на околната среда. 3. Балканското сътрудничество – възможности, проявление, проблеми.

(Дерменджиев 2004а: 47–56)

Идеята за изграждане на граждански ценности не е нова за българското училище. Ретроспективно би могла да се проследи в традиционното обучение още от възрожденския период. От тогава до днес възпитателните въздействия, осъществявани в образователната система, имат за цел не само да формират основната жизнена позиция на личността, а и са ориентирани и към изграждането на по-практически системи от ценности и норми, ръководещи я във всекидневни социални взаимоотношения. По този начин образователната система проектира някои от основните параметри на обществото.

Както повечето вярват ценностите са нормативно-оценъчната система, градени в продължение на десетилетия. Все още няма достатъчно аргументиран

алтернативен модел на технология. Идеята за българското образование е да се превърнат знанията и уменията в убеждения, в мотиви на поведение и дейност.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Багров, 2005:** Багров, Н. География в информационном мире. Киев, 2005.
2. **Беннетс, 1974:** Беннетс, Г. Цели обучения географии. – В: “Новые тенденции в изучении и преподавании географии в школе. М., 1974.
3. **Бояджиева, 1985:** Бояджиева, П. Какво може да ни даде образованието. С., 1985.
4. **Бъчваров, 2004:** Бъчваров, М., Бъчварова Б. Цивилизационните разнопосоочия-недъг и харизма на балканския човек. – В: Сб. Социална и културна география. С. – В. Търново, 2004.
5. **Гайтанджиева, 1994:** Гайтанджиева, Р., Ангелова Д. Някои теоретични проблеми на географското познание в средното училище“ – В: Сб. Теоретични проблеми на географското познание. В. Търново, 1994.
6. **Дерменджиев, 2004а:** Дерменджиев, А. За необходимостта от социални, културни и геополитически знания. – В: Сб. Социална и културна география. С. – В.Търново, 2004.
7. **Дерменджиев, 2004б:** Дерменджиев, А. Географски анализи. В. Търново, 2004.
8. Способността за учене: Нашето вродено богатство. Доклад на UNESCO за образованието през XXI век Изд. На Германската комисия към UNESCO. Neuwied; Krißtel; Berlin: Luchterhand, 1997, s. 50–52.
9. **Карастоянов, 2002:** Карастоянов, С. Балканите – политикогеографски анализи. С., 2002.
10. **Кертиков, 2003:** Кертиков, К. Етносоциология на България – някои работни понятия (втора част). – В: Balkans’21 – 2003 / 5.
11. **Розентал, 1968:** Розентал, М., Юдин, П. (под редакцията) Философски речник. С., 1968.

Държавни образователни изисквания за учебно съдържание по География и икономика <http://www.minedu.government.bg/>

Държавни образователни изисквания за учебно съдържание по Гражданско образование <http://www.minedu.government.bg/>